

L'ESTIL EN L'OBRA DE FRANCESC EIXIMENIS: ESTUDI DIACRÒNIC

L'obra existent de Francesc Eiximenis, des de la composició del *Primer del Crestià*, escrit entre 1379 i 1381, experimenta diversos canvis tant en l'estil com en la forma.¹ La divisió tripartida i altres tècniques indiquen que l'estructura i altres aspectes de la forma i estil del sermó en el *Primer* es poden incloure dins del model escolàstic.² En el preàmbul d'aquest tractat, capítol 4, Eiximenis assabenta els seus lectors de «la manera de procés» del *Primer*:

en tot aquest volum, per la maior part enten a procehir per manera simpla e grossera; e acò per tal car jatsia aquest libre puxa seruir a persones científiques e letrades. Empero yo entench aci a parlar principalment a persones simples e llegendes e sens grans letras (*Primer*, cap. 4)

Amb tot, però, ell afegeix el següent advertiment: «auegades, empero, vull tocar alguns punts aguts per exercici dalguns jovens ciutadans qui molt se adeliten en alcunes honestes subtilitats».

Després d'anys d'estudi a universitats europees de primera línia, la lectura de tractats escolàstics i, particularment, les *Sentències* de Pere Llombard a Tolosa, Eiximenis possiblement estava capficat en trobar una forma i un estil que pogueren processar i descodificar els seus lectors laics i els cristians de poca lletra als quals dirigia les seves obres. El caputxí Nolasc del Molar (251-252; *Dones* xxvii) ha estat un dels primers erudits del segle vint a assenyalar que algunes seccions del *Primer* són massa erudites i, per tant, massa difícils d'entendre per a un auditori laic, segons esmenta el gironí a la cita suara adduïda.

El nostre franciscà també va escriure el *Segon del Crestià* (1381-82) en un estil i forma semblants al *Primer*, seguint la seva tècnica estructural inicial basada en la tradició del sermó i emprant un procés amb el qual el frare sintetitzava les seves fonts. Amb tot,

1. Limitem aquest estudi de l'obra eiximeniana als treballs la paternitat dels quals no ha estat debatuda.
2. Barcelona (1927: 437) subratlla que: «l'exposició doctrinal no podia ésser sinó en forma escolàstica, donada la formació intel·lectual de l'autor i la moda del temps».

però, comença a introduir alguns *exempla* en els capítols del *Segon*, a més d'imbuir alguns dels capítols d'aquest tractat d'unes característiques ascètiques no vistes fins ara.

Acabat el *Segon*, Eiximenis abandonà Barcelona i es dirigí cap a València, on sembla que va rebre una molt cordial recepció per part dels sis jurats a qui ell honorà dedicant-los una obra que contenia tot un tractat polític de govern. Els primers capítols d'aquest tractat, que s'anomenà *Regiment de la cosa pública* (1383) i que passà a formar part del *Dotzè del Crestià*, semblen adaptar-se precisament a les persones a les quals havia dedicat el tractat. Les nombroses citacions principalment en llatí, aparentment excessives, i els relats del coratge i saviesa dels líders de la Roma antiga que caracteritzaven els seus treballs primerencs, esdevenen ara considerablement reduïts. En endinsar-nos en el tractat, suren nombroses faules, apòlegs i algun detall autobiogràfic ocasional. És en el *Regiment* on Eiximenis comença a desenvolupar una tècnica i adoptar un estil en el qual s'inclouen narracions i pràctiques i es basa en sermons escrits per als laics en llengua vernacle de la baixa Edat Mitjana i predicats especialment per religiosos dels ordes mendicants.

Amb la redacció del *Terç del Crestià* (1383-84), Eiximenis continua amb la composició dels capítols i tractats seguint un estil més adient a la comprensió dels seus lectors, un estil que convenia molt més als seus interessos. Albert Hauf fa el següent comentari en la introducció a *Lo Crestià*:

El motiu d'aquesta irrupció, que es fa sentir a manera molt especial en el *Terç*, potser caldria cercar-lo en l'èxit més aviat migrat dels dos primers llibres, la tradició manuscrita dels quals fa pensar que no tingueren massa divulgació, per raó, potser, de l'excessiva sobrietat i eixutesa de l'estil. (Hauf 1990: 98-99)

Amb la introducció d'un estil dialogat, humor popular, contes i *exempla*,³ a més de records personals, Eiximenis havia arribat a assolir un estil semblant a l'estil del predicador, que ell mateix hauria elaborat i perfeccionat anys després en l'*Ars prædicandi populo*. A més, continuaria amb aquestes tècniques estilístiques fins ben entrada la dècada de 1390. Juntament amb aquest mètode escolàstic, va incloure textos dels diversos concilis de l'Església i dels *Decretals* de Gracià, sobretot quan s'havia d'enfrontar amb dificultats doctrinals de l'Església.⁴

El *Terç*, però, pateix d'un oblit sistemàtic per part dels erudits actuals. Semblantment al *Segon*, no hi ha cap incunable d'aquest extens treball. A més, els esforços per

3. Els *exempla* encastats en els diàlegs ens recorden la tradició monàstica de sant Gregori i de Cesari de Heisterbach, especialment en les vides de sants, com també el mètode generalment emprat per predicadors i moralistes en els seus escrits sobre problemes de la fe i del comportament cristià.

4. Manuel J. Peláez ha escrit diversos articles sobre l'ús del dret canònic en els escrits d'Eiximenis. Hom pot trobar aquests escrits a Peláez (1993).

a publicar el *Terç*, que començaren a Catalunya i al Canadà, foren interromputs, d'una banda, per la mort d'alguns estudiosos i, de l'altra, per manca d'interès.

En estudis recents s'ha demostrat que hi ha seccions d'alguns tractats del *Terç* que tal vegada foren compostes al llarg de temps, qui sap si durant diversos anys, i posteriorment agrupats en els 1060 capítols del manuscrit. Per exemple, Josep Hernando i Delgado (Eiximenis 1985: 130-311) insinua, basant-se en el manuscrit del monestir de Sant Cugat del Vallès, que quan Eiximenis tornà de Tolosa el 1374 va escriure el *Tractat d'usura*, que posteriorment va modificar per a ser inclòs en el *Terç*. Comparant aquest tractat amb el *Tractat d'avarícia*, diu Hernando que «fins i tot llenguatge, estil i exposició, és gairebé el mateix». Els capítols 761-765, inclosos en el *Terç*, mostren un seguiment estricte del mètode escolàstic i palesen una manca absoluta de narració i diàleg.

Efectivament, el *Terç* és un aparador d'estils i tècniques eiximenians, on fins i tot apareix un mètode sil·lògic i analític alhora (Ivars 1923: 227-239). Víctor Sebastián Iranzo (1967: 24-25) diu, parlant dels 15 primers capítols del *Terç*, que Eiximenis avisa el lector de la dificultat i subtileza d'aquests capítols. Si el lector és pacient, suggereix el gironí, serà premiat amb una millor comprensió dels tractats 5 al 10, «car tota la dita sobtileza és compresa solament en xv cap. primers, e despuys trobarà en ço qui's segueix, majorment, fins al desè, les matèries fort clares e morals, e fort profitoses a la consciència» (*Terç* I, 4). Aquest material difícil inclou l'origen del mal, però el lector, sense entendre'l, no podrà tampoc comprendre els tractats sobre el pecat que van a continuació (*Terç* I, 25-26). El frare també recomana al lector que cerqui ajuda quan s'ha d'enfrontar amb alguna d'aquestes subtiletes. Aquest consell el dóna el franciscà no només al pròleg, sinó que el repeteix en el primer capítol del *Terç*.

Eiximenis es va veure obligat a presentar, d'una manera curiosa i ortodoxa (de no fer-ho així, podria haver promogut moviments herètics i heterodoxos), alguns temes seguint la forma escolàstica, temes com el pecat original, la gràcia, el mal, entre d'altres. Aquesta forma de presentació, escolàstica i analítica alhora, implica la inclusió de nombrosos passatges bíblics, extractes de les autoritats patristiques i escolàstiques i altres fonts eclesiàstiques, comentaris i glosses d'Aristòtil, Dionís, el dret canònic, sant Gregori, a més de narracions curtes basades en la Bíblia, que eren seguides immediatament per citacions de la Bíblia llatina que Eiximenis tenia al seu abast. Hem d'esperar fins al capítol 87, titulat «Qui prova encara per exemplis com humana malícia és la pijor cosa del món», on Eiximenis torna a la forma dialogada d'escriure i, a més, inclou *exempla* de fonts no bíbliques, proverbis i fins i tot poesia. Això no obstant, aquesta tècnica estilística, que podem considerar lleugera, diversa i col·loquial, s'acaba en el capítol 140, titulat «Que tracta del III^a nafra original de natura humana, la qual s'apella impotència o dificultat de fer bé». La dificultat i seriositat del material —el problema del mal i el pecat original— fan que Eiximenis torni al model escolàstic i segueixi així fins al capítol

218, titulat «Qui posa tres peccats en social qui criden a Déu contra quells qui·ls fan». Amb tot, en els capítols 350-397, com si fossin una secció incrustada en un tractat de diferents característiques, s'inclou el *Tractat de gola*, Eiximenis fàcilment abasta els seus lectors laics amb una secció que molts considere en la joia del *Terç*, i que resta reunida en l'edició del tractat titulat *Com usar bé de beure e menjar* (Eiximenis 1977: 21-137). En aquesta secció Eiximenis combina l'humor, la ironia, el diàleg, els *exempla* i una munió d'informació adquirida en els seus viatges per Europa.

Seguint amb el *Terç*, arribem a una tirada de contes i *exempla* en els darrers capítols del Tractat setè, on el gironí parla dels sentits de l'home com a causa del pecat «que comet la nostra lengua», i «lo huitè», «com per lo cinch senys corporals entre dins en la nostra anima».

Els estudiosos d'avui consideren el *Dotzè del Crestià* (1384-85) com l'obra cabdal d'Eiximenis. Aquest tractat, que va ser escrit per a prínceps i aspirants a líders polítics responsables del govern i de la direcció militar, va tenir molt d'èxit. En aquest tractat Eiximenis exposa les seves idees sobre el govern, si bé dins d'una certa influència per part de la família reial catalana, unes idees que van ser de gran interès per als lectors medievals com també per als estudiosos d'avui, encara que no destaquin per la seva originalitat.

Les reserves del franciscà quan escrivia el *Terç* davant dificultats dogmàtiques, sembla haver-lo refrenat aquí. Els temes relacionats amb el govern, la llei, la societat, la guerra i la pau, etc., eren fàcils d'exposar, però quan suren les matèries difícils sobre Església i Estat, com també sobre l'autoritat papal, Eiximenis devia apel·lar als edictes dels concilis de l'Església. En aquest indret l'estil ens recorda els capítols del *Regiment*. Això no obstant, les narracions adquireixen una nova dimensió: els personatges d'alguns *exempla* semblen inventats i moltes narracions són una mixtura d'història i ficció.

Al *Llibre de les dones* (1388) hi ha també una mixtura d'estils i formes. Hi trobem, d'una banda, la típica argumentació escolàstica, però també, de l'altra, un ordre intern i extern basat en un sentit ascendent en el tractament dels diferents estadis de la vida de la dona. És a dir, en aquesta divisió del tractat sobre les dones, Eiximenis va des dels «infants» fins a les «dones religioses». En certa manera, és com un catecisme per al cristià. Com diu Wittlin (*Dones* XVIII), «no hi escrivia tan sols per a la comtessa Sança d'Arenós, o per a dones o monges: de nou es dirigeix a tot cristià». Com en altres tractats, el gironí proporciona en els primers capítols una secció general (caps. 1-13), basada en la doctrina de la caiguda d'Adam i Eva. En el preàmbul i primers capítols, el gironí manté el lector atent amb un estil fàcil, no mancat d'humor, per a presentar la seqüència de la caiguda de l'home.⁵

5. Saranyana & Cardona-Vidal (2003: 120-121) admeten que Eiximenis seguia una «estructura escolàstica» a *Dones*, encara que en els primers capítols «a primera vista parezca[n] poco sistemático[s]». Hi observen, de fet, un estil popular que els sembla «un tanto premioso para nuestra mentalidad, pero quizá tanto para los medievales, especialmente los medievales de cultura no universitaria». En canvi, observen a *Dones* una «gran competencia didáctica» per part de l'autor.

Endinsant-se en el text, es pot observar com Eiximenis recolza en fonts bíbliques, tant en les seccions doctrinals com narratives. Les fonts no bíbliques sovint impliquen personatges monacals i personatges històrics coneguts, extrets de temps passats, des de l'antigor fins a la baixa Edat Mitjana, mentre manté a un mínim l'ús de personatges inventats.

Eiximenis va transformar la major part de *Dones* en un tractat doctrinal per als cristians en general, però especialment dirigit a les monges. Si comparem els capítols 101-396 amb les primeres cent pàgines del tractat, podem observar que és bàsicament un treball doctrinal, molt estructurat, on es desenvolupen els principis més importants de la teologia moral. A més, els passatges bíblics i les narracions acompanyen un gran nombre de referències monàstiques i també *exempla*, especialment en els darrers capítols sobre la contemplació, que posteriorment passarien a constituir la *Scala Dei*.

En arribar Eiximenis als seixanta anys, detectem alguns canvis en la seva obra, no solament pel que fa a la selecció de temes, sinó també en l'estil. Bàsicament, comença a decantar-se cap a temes ascètics, místics i també a temes relacionats amb creences profeticoapocalíptiques. Ens hauríem de preguntar si aquests canvis s'esdevingueren per la preocupació de la seva pròpia mort i què passa després de la mort, o tal vegada a causa de la seva manca d'influència en certs entorns, com per exemple en la cort de Joan I (Abadal 1972: 280-281; Viera 1996: 251-258), donat a tendències místiques, o bé simplement volia assolir la confiança de Martí I i de Maria de Luna, ambdós monarques devots que ella havia recolzat i que també recolzava Pere de Luna.

En el primer llibre del *Llibre dels àngels* (1392), hom resta impressionat amb l'habilitat d'Eiximenis de condensar, modificar i simplificar els conceptes difícils des de fonts distintes, com per exemple la naturalesa dels àngels. Els primers capítols d'*Àngels*, un dels seus èxits editorials immediats més importants segons ho testimonien els nombrosos manuscrits i traduccions existents (Madurell 1968: 297-310; Batlle 1981: 17, 24-26, 29-30; Viera, en premsa), provenen de l'ús d'*exempla* i de les nombroses citacions i Eiximenis fa un gran esforç, d'acord amb la seva promesa als seus lectors, de dirigir aquest tractat a «persones simples e deuotes» i alhora evitar «parlar curios ne subtil ne artificial ne a grans clergies» (*Libre dels àngels*, I, [v]). Dóna una evident sensació de dominar el tema, tal vegada perquè limita la matèria tractada als àngels i no a una gran gamma temàtica i a diverses doctrines ja tractades per «els doctors». En el segon tractat, on Eiximenis s'endinsa en el tema de les jerarquies, el nostre autor inclou *exempla* breus, mentre que en el tercer, sobre el servei dels àngels a la humanitat, torna als *exempla* des de diverses fonts, entre les quals podem incloure-hi la *Història d'Irlanda*, de Beda. En el quart tractat, que recentment ha estat editat per Sadurní Martí (*Àngels e demonis*), Eiximenis es torna novament més filosòfic en les dues parts que constitueixen aquest tractat, una

dedicada als àngels i la segona als dimonis; addueix, tanmateix, fonts especulatives, com la *Hierarchia angelica*, de Dionís, i *De divinis nominibus*, del Pseudo-Dionís. En el cinquè tractat, el més interessant des de diverses perspectives, se centra en un àngel, sant Miquel, i la informació és hagiogràfica:⁶ el paper de Miquel en desterrar L·lucifer i la salvació d'Adam i Eva; la seva presència amb Jesús, els seus consells, les pregàries a sant Miquel i les revelacions (cap. 39). Si bé al primer tractat, que sembla deslligat de la resta, dóna una sensació de ser estilísticament superior al tractat cinquè, la varietat temàtica d'aquesta darrera secció sembla molt més interessant al lector, especialment els temes relacionats amb les prediccions.

Cap a les darreries del segle XIV, probablement cap al 1396, Eiximenis va començar a escriure una vida de Jesucrist (*Vita Christi*). Aquesta tasca organitzadora hauria de semblar senzilla si la comparem amb els treballs anteriors en els quals tractava nombroses qüestions especulatives de la teologia moral i del dogma. Aquí podria haver enfocat el treball des del punt de vista tant biogràfic com cronològic. Amb tot, la tasca no fou gens senzilla ni fàcil, ja que el material que tenia a l'abast era excessivament ampli i existia en forma de tractats, en obres pietoses i contemplatives. Davant d'aquesta ampla gamma de materials la selecció esdevenia prou difícil i delicada.

Això no obstant, en aquest tractat Eiximenis va continuar emprant una tècnica i un estil semblants als treballs anteriors, va seguir la forma del sermó a la qual ens té acostumats i va centrar-se bàsicament en el contingut doctrinal; d'aquesta manera podia millor il·lustrar i descriure la vida de Jesucrist als seus lectors, una vida que, segons el gironí, ha de ser imitada per tot cristià. El fet és que aquesta *Vita Christi* es convertí en un tractat pietós popular, sovint amb trets sentimentals i contemplatius, i basat en conceptes teològics. El resultat va ser una *Vita Christi* composta de nombroses fonts entrelaçades d'alguna manera: alguns passatges sentimentals ocasionals, com per exemple quan parla de la vida de Jesús en els primers capítols i també l'Anunciació, el naixement de Jesús, els seus primers anys; fa servir, a més, material per a la contemplació, com per exemple, la crucifixió, sense oblidar les preguntes teològiques relacionades amb la Immaculada Concepció. En aquesta secció, i comparada amb obres primerenques, el gironí sovint empra exclamacions populars, com per exemple «Oh pobre cec e malvat»,⁷ una forma estilística habitual des del segon llibre d'*Àngels*.

6. Per exemple, el paper de sant Miquel en enderrocar L·lucifer i la salvació d'Adam i Eva, la seva presència amb Jesucrist, els seus consells, oracions a sant Miquel, i les revelacions (cap. 39).

7. Entre d'altres exemples, «Oh, si veïssis aquella anat seu camí!» (*El Naixement*, 19, 21, 24, 25, 28-31, 33, 38); també als mss. de la *Vita Christi*.

CONCLUSIÓ

Des d'un inici, Eiximenis es va basar en una tècnica i un estil relacionats amb el sermó, especialment pel que fa a la divisió del discurs, però sempre subordinat, com afirma Hauf (1990: 93), a la seva intenció didàctica i pastoral; posteriorment, va recórrer a les narracions i ardis retòrics amb els quals també volia captivar els seus lectors laics, sovint sense més intenció que la d'ensenyar, a més de la de distreure'ls i divertir-los. Al llarg d'aquestes obres, organitza i sintetitza material extret de fonts diverses, al mateix temps que modifica l'estil depenent de la serietat dels temes tractats. De tota manera, com ja han assenyalat Hauf i Wittlin, dos dels principals erudits que han estudiat l'obra del gironí, l'estil d'Eiximenis és més aviat descuidat i imbuït d'excessiva informació, precisament el contrari del que el gironí aconsellava, com era defugir l'enutjosa «prolixitat» i tot allò que dificultés la comprensió del lector (Hauf 1990: 93). Amb el *Llibre de les dones* i el *Llibre dels àngels* mostra un interès en la contemplació i la catequesi, i el condueix a fonts monàstiques i a meditar especialment en la vida de Jesucrist, a basar-se més en llibres de pregàries, guies de com escriure sermons i altres tractats llatins dirigits a la preparació dels seminaristes i del clergat. Això no obstant, una observació recent de Sadurní Martí, referent als exemplars de l'obra eiximeniana i de com arribaven al públic, ens fa reflexionar sobre la popularitat dels seus escrits. Diu Martí, en el pròleg d'*Àngels e demonis*, que els manuscrits conservats de *Lo crestià* «són sobretot còpies de taller, belles, acabades, perfectes» (16), mentre que els tres darrers tractats que analitzem, *Dones, Àngels i Vita*, són còpies «molt simples, barates, algunes realment humils», la qual cosa ens indicaria un canvi i, fins i tot, una ampliació de públic, a més d'una intenció catequística per part del seu autor per a la instrucció del lector laic.

DAVID J. VIERA I JORDI PIQUÉ-ANGORDANS
Tennessee Technological University i Universitat de València

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ABADAL 1972: Ramon d'Abadal, *Pere el Cerimoniós i els inicis de la decadència política de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62.
- Àngels*: Francesc Eiximenis, *Llibre apellat dels àngels*, Barcelona, Joan Rosenbach, 1498.
- Àngels e demonis*: Francesc Eiximenis, *Àngels e demonis*, ed Sadurní Martí, Barcelona, Quaderns Crema, 2003.
- BARCELONA 1927: Martí de Barcelona, «Fra Francesc Eiximenis, o. m. (1340?-1409?)». La seva vida - Els seus escrits - la seva personalitat literària», *Estudis Franciscans*, 40, 437-500.

- BATLLE 1981: Carme Batlle, «Las bibliotecas de los ciudadanos de Barcelona», a *Livre et lecture en Espagne et en France sous l'Ancien Régime. Colloque de la Casa de Velázquez*, París, ADPE, 177-187.
 Dones: cf. Eiximenis 1981.
- EIXIMENIS 1485: Francesc Eiximenis, *Libre apellat lo primer del Crestià*, València, Lambert Palmart.
- EIXIMENIS 1494a: Francesc Eiximenis, *Dotzè del Crestià*. València: Lambert Palmart, 1494.
- EIXIMENIS 1927: Francesc Eiximenis, *Regiment de la cosa pública*, ed. Daniel de Molins de Rei, ENC.
- EIXIMENIS 1977: Francesc Eiximenis, *Com usar bé de beure e menjar*, ed. Jorge J.E. Gracia, Barcelona, Curial.
- EIXIMENIS 1981: Francesc Eiximenis, *Lo libre de les dones*, ed. Frank Naccarato i Curt Wittlin, Barcelona, Curial, 2 vols.
- EIXIMENIS 1985: Francesc Eiximenis, *Tractat de usura*, ed. Josep Hernando i Delgado, Barcelona, Balmes.
- EIXIMENIS 1986-87: Francesc Eiximenis, *Dotzè libre del Crestià II*, ed. Curt Wittlin et alii, Girona, Col·legi Universitari d Girona-Diputació de Girona.
- EIXIMENIS BNM 1792: Francesc Eiximenis, *Segon del Crestià*, Biblioteca Nacional de Madrid, ms. 1792.
- EIXIMENIS BNM 2801: Francesc Eiximenis, *Vita Christi*, Biblioteca Nacional de Madrid, ms. 2801.
- El naixement*: Francesc Eiximenis, *El naixement de l'infant Jesús*, ed. Jordi Rubió, Barcelona, 1951.
- HAUF 1990: Albert G. Hauf, *D'Eiximenis a sor Isabel de Villena. Aportació a l'estudi de la nostra cultura medieval*, València-Barcelona, IFV-PAM.
- HERNANDO 1983: Josep Hernando i Delgado, «Una obra desconeguda de Francesc Eiximenis: El *Tractat de usura*», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 4, 129-147.
- IRANZO 1967: Victor Sebastián Iranzo, «La teocracia pontificia en Francisco de Eiximenis», *Anales del Seminario de Valencia*, 7, 9-182.
- IVARS 1923: Andrés Ivars, «El escritor Fr. Francisco Eximénez en Valencia», *Archivo Ibero-Americano*, 19, 359-398.
- MADURELL 1968: Josep M Madurell i Marimon, «Manuscrits eiximenians», a *Martínez Ferrando, archivero. Miscelánea de estudios dedicados a su memoria*, Madrid-Barcelona, Asociación Nacional de Bibliotecarios, Archiveros y Arqueólogos, 291-313.
- NOLASC DEL MOLAR 1964: Nolasc del Molar, «Francisco Eiximenis y los Espirituales. Sobre un capítulo de ordenación jerárquica», a *Miscelánea Melchor de Pobladora*, Roma, I, 251-265.
- PELÁEZ 1993: Manuel J. Peláez, *Estudios de historia del pensamiento político y jurídico catalán e italiano*, Barcelona-Málaga, Universidad de Málaga.
- PEÑA DÍAZ 1997: Manuel Peña Díaz, *El laberinto de los libros. Historia cultural de la Barcelona del Quinientos*, Madrid, Pirámide.
- SARANYANA & CARDONA-VIDAL 2003: Josep Ignasi Saranyana i Francisco Cardona-Vidal, «Sobre el imaginario femenino bajomedieval: Ramon Llull vs. Francesc Eiximenis», a Josep Saranyana, *Filosofia y Teología en el Mediterráneo Occidental (1263-1409)*, Pamplona, EUNSA, 111-138.
- Terç*: Francesc Eiximenis, *Terç del Crestià*, ed. Martí de Barcelona i Feliu de Tarragona, ENC, 3 vols.
- VIERA 1996: David J. Viera, «Francesc Eiximenis' Dissension with the Royal House of Aragon», *Journal of Medieval History*, 22, 249-261.
- VIERA 2002: David J. Viera, «El lector esperado y el lector verdadero de Francesc Eiximenis (c 1330-1409): siglos XIV-XVI», *BSCC*, 78, 343-350.